G. Resink

De archipel voor Joseph Conrad

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 115 (1959), no: 2, Leiden, 192-208

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

DE ARCHIPEL VOOR JOSEPH CONRAD

Zoals in 1950 vergeten is te herdenken dat een eeuw eerder door Engelse geleerden de term werd uitgevonden voor wat later in het Nederlands Indonesië en nog later in modern Indonesisch Indonesia zou worden genoemd, zo heeft men hier in 1957 het in Engeland en Nederland wel herdachte feit veronachtzaamd, dat honderd jaar eerder Jozef Korzeniowski werd geboren, die als Joseph Conrad dat Indonesië in het algemeen en Borneo in het bijzonder in de wereldliteratuur zou brengen zó als niemand vóór of na hem deed.

Ook ik zag dat toen voorbij en als nu getracht wordt Conrad's werk uit deze vergetelheid te redden dan dank ik de aandrift daartoe aan een inspirerend essay van Bachrach, dat in december 1957 in het tijdschrift „Maatstaf” verscheen¹ doch mij eerst in september 1958 na drie zeereizen bereikte. De geestdrift echter om over Conrad's romans en korte verhalen te schrijven put ik behalve uit wat daarin pure literatuur is mede uit gegevens, die deze werken tot een literaire spiegel maken van bepaalde kanten aan de politieke, economische en sociale geschiedenis van Indonesië tegen het einde van de vorige eeuw. Die spiegel is niet gaaf en zij is bewasemd door de adem van zijn literaire genialiteit, maar zij reflecteert de geschiedenis als werkelijkheid in enkele historische beelden van die tijd, welke ons door andere vormen van reflectie reeds bekend waren.

De bedoelde gegevens zijn opgedolven uit meer werken dan door Bachrach zijn genoemd en wel uit „Almayer's Folly - A story of an Eastern River” (1895), „An Outcast of the Islands” (1896), „Karain,

¹ A. G. H. Bachrach, „Van „Lord Jim’ naar „Lucky Jim’”, in het tijdschrift „Maatstaf”, 5de Jaargang, No. 9 (1957), blz. 625—632. Bachrach behandelt alleen het aandeel dat Nederlanders (blz. 625) en de „Nederlandse koloniën” (blz. 629) in de totstandkoming van het werk van Conrad hebben gehad, waarbij hij minder Nederlanders, minder koloniën en minder werken noemt dan hier vermelding zullen vinden. Morton Dauwen Zobel's „The Portable Conrad” (3e druk 1950) noemt iets meer boeken (blz. 606—608) maar „Youth” (blz. 115—154) en „The Lagoon” (blz. 630—641) zijn, voorzover de archipel betreft, wel de minst representatieve werken in Conrad's oeuvre. Essay en boek beide zijn echter onmisbaar voor wie iets meer wil weten over Conrad en zijn in Indonesië spelend werk.

a. Memory" en „The Lagoon", de eerste en de laatste der „Tales of Unrest" (1898), „Lord Jim - A Tale" (1900), „Youth" en „The End of the Tether" (1902), „The Mirror of the Sea - Memories and Impressions" (1906), „A Personal Record" (1912) en „Freya of the Seven Isles - A Story of Shallow Waters" uit „Twixt Land and Sea" (1912), „Victory - An Island Tale" (1915) en „The Rescue - A Romance of the Shallows" (1920).² De stof van deze gegevens moet dit opstel rechtvaardigen en wie hun erts hier op een goudschaaltje gewogen vindt, bedenke dat licht gewicht beter is dan geen.

I.

Voor de kennis der politieke geschiedenis van Indonesië is al dadelijk van belang dat Conrad noch van Indonesië noch van Nederlands-Indië spreekt. Het eerste mag niet verwonderen want de term is tegen het einde der vorige eeuw zelfs in wetenschappelijke kringen geen gemeengoed. Maar het tweede verbaast des te meer, omdat Conrad wel uitdrukkelijk van de Engelse Straits Settlements en de Spanish Islands gewaagt. Zelfs op de eerste bladzijde van zijn laatstgenoemde overigens reeds in 1898 begonnen en in de 19e eeuw spelende roman spreekt hij nog van de „thousand islands . . . which make up the Malay Archipelago", al erkent hij dat er kennelijk op Java een „Dutch colonial system" te bestuderen valt.

Voor Borneo en Celebes roepen Conrad's werken uit de negentiger jaren van de vorige eeuw een beeld op, dat Colijn in de eerste jaren van deze eeuw nog nader en scherp omlijnt als hij erkent, dat „naar de geldende opvatting" Centraal Borneo en de streken der To Radja op Celebes „geen deel uitmaakten van Nederlandsch-Indië". Een Raad van Indië beklagde zich in 1904 dat de vorst van Boni — welks stranden in „The Rescue" nog worden genoemd — zich gedroeg als „een onafhankelijk radja" en een ander edelerencollege had in 1890 op Celebes nog „onafhankelijke streken die aan zee grenzen" ontwaard,³ streken waarvan Conrad op zijn reizen door de archipel in 1887 wel moet hebben gehoord, want hij heeft daarbij Makassar en Donggala

² Mijn onvergetelijke vriend van Leur heeft me eens het evenmin te vergeten verwijt gedaan, dat ik mijn artikelen als een Chinese confituurtaart met citaten en noten placht te versieren. Dit verwijt indachtig zal ik de lezer slechts bij uitvoerige aanhalingen uit Conrad's werk op noten tracteren. De aanhalingen zijn uit Dent's „Present Collected Edition", waarbij het jaartal achter de titel de druk of herdruk aanduidt, waaruit geciteerd is.

³ Zie hierover uitvoerig mijn artikel „Een cadens van Colijn" in het tijdschrift „Indonesië", 10e jaargang, No. 4 (1957), blz. 253—254.

aangedaan. Het is in hoofdzaak aan de kusten van deze eilanden nu, dus op de randgebieden van hun „interior” — „if Celebes may be said to have an interior”⁴ — dat de werken van Conrad zich afspelen: in die door Nederburgh in 1897 bedoelde „gedeelten van Indië” dus, „zelfs in onze interessensfeer”, die „geheel onafhankelijk van ons zijn of wel alleen in bondgenootschap tot ons staan”.⁵

Op Bali regeert in „*Almayer's Folly*” een „independent Rajah of Bali, at the time when the hostilities between Dutch and Malays threatened to spread from Sumatra over the whole Archipelago”, een opmerking, die voor die tijd al even juist gemaakt lijkt als de aanduiding in „*Karaing*” van een klein Buginees rijk als een „semi independent state”, wat correspondeert met de nog in 1902 door Nederburgh gebruikte term „half onafhankelijke staatjes”, door hem in de archipel onderkend.⁶ Radja's van Goa en Lombok — door Margadant in 1895 nog als „zelfbesturende onafhankelijke vorsten” gezien;⁷ van Donggala — die Conrad persoonlijk heeft ontmoet, getuige zijn relaas daarover in „*A Personal Record*”; van Koti (Kutai?); van Sukadana en van de „Wajo States” zijn nog vorsten zonder meer en kennelijk geen zelfbestuurders en van werkelijke Nederlandse inmenging hoort men alleen iets met betrekking tot Wadjo. De Beier Stein uit „*Lord Jim*” vertelt van de „Wajo States” hoe daar eertijds de „chief ruler” een vrouw was en hoe hijzelf een prinses tot echtgenote had — een bekend geluid bij gemengde huwelijken — terwijl een van de jongere vorstinnetelgen een „residenz”, zelfs een „royal residence” bezat. Die Beier weet van Patusan, waar Tuan Jim's leven van innerlijke grandeur en uiterlijke misère eindigt meer dan de „inner government circles in Batavia”⁸ en de Pantairivier in Oost Borneo, waaraan „Sambir” ligt, alwaar zich de levensdrama's van Almayer en Willems afspelen, staat alleen „under the nominal power of Holland”, nadat de (North) Borneo Company haar claim daarop heeft laten vallen. Dienovereenkomstig draagt de met humor beschreven eerste minister, tot onderhandelen met vreemdelingen gerechtigde diplomaat, staatsman en havenmeester,

⁴ „*Lord Jim*” (herdruk 1948), blz. 205.

⁵ J. A. Nederburgh in „*Wet en Adat*”, Eerste Band, 1e en 2e Jaargang (1897), blz. 123.

⁶ „*Almayer's Folly*” (1947), blz. 80 en „*Indisch Tijdschrift van het Recht*”, Deel 97 (1902), blz. 150—151.

⁷ C. W. Margadant, „*Verklaring van de Nederlandsch-Indische strafwetboeken*” (1895), blz. 192.

⁸ „*Lord Jim*”, blz. 218; zie ook de blz. 205—209 voor de voorafgaande aanhalingen.

kortom de sjahbandar aldaar, de Soeloenees Babalatchi — van herkomst dus een vreemdeling als zovele sjahbandars — bij officiële uitrusting aan een lederen riem een koperen plaat waarop boven het Nederlandse wapen de inscriptie „Sultan of Sambir” staat.⁹ En de Nederlander Almayer hijst er op een gegeven ogenblik de Union Jack en de British subject Abdulla laat daar tegenover op zijn erf de Nederlandse driekleur wapperen, omdat hun eigen belangen meebrengen de eigen vlag niet uit te steken, zo ongewis zijn ‘er nog de machtsverhoudingen.

Evenmin als in Patusan is er een echte Nederlandse bestuursambtenaar te vinden en de leider van een „commissie” van marine-officieren, die Sambir voor vlagvertoon even aandoen, wordt dubbelzinnig een „saltwater diplomat” genoemd. Anders dan Bachrach meent spelen de door hem genoemde werken — „Almayer’s Folly”, „An Outcast of the Islands” en „Lord Jim” — zich juist niet in de Nederlandse koloniën af. Uit een gat als Anjor op Java steekt daarentegen, getuige „Youth”, een complete Assistent-Resident omhoog. Een ware resident komt men in de buitengewesten eerst veel later tegen in Batu Beru op Sumatra’s Oost-kust, waar in „The End of the Tether” de oude Sultan „hoped he would die before the white men were ready to take his country from him”¹⁰ een optreden, waartoe zij in de tijd, waarin het verhaal speelt, dus bepaald nog niet geneigd waren. De realiteit van de onthoudingspolitiek en het haar begeleidende ideale toekomstperspectief vindt men hier in één zin als twee op elkaar passende klapperdoppen bijéén.

De oorlog met en in Atjeh en de eerste mislukkingen worden evenzeer vermeld als de vrees, dat de vijandelijkheden tussen Hollanders en Indonesiërs op Sumatra zich over de hele archipel zullen uitbreiden en in 1896 zullen de weinigen, die „those unprotected days” hebben doorleefd „when we were content to hold in our hands our lives and

⁹ „Almayer’s Folly”, zie o.a. blz. 34 en over Babalatchi, blz. 38, 58, 59 en 93 alsmede voor de titel van sjahbandar „An Outcast of the Islands” (1949), blz. 364. Voor de sjahbandar-figuur zie men mijn artikel „Volkenrecht in vroeger Makassar” in het tijdschrift „Indonesië”, 6e Jaargang (1953), blz. 400—403 en laatstelijk mijn opstel in dat zelfde tijdschrift „Eeuwen volkenrecht in Indonesië”, „Indonesië”, 10e Jaargang (1957), blz. 458. Het is merkwaardig hoe scherp Conrad gezien of gehoord moet hebben welke functies de sjahbandar moet hebben gehad en hoe hoog zijn positie was. Zie voor een sjahbandar van Padjadjaran in functie, in 1521 reeds, H. ten Dam, „Verkenningen rondom Padjadjaran” in het tijdschrift „Indonesië”, 10e Jaargang (1957), blz. 296 en voor een sjahbandar in naam nog in het begin van deze eeuw in Toli Toli, H. Colijn „Politiek beleid en bestuurszorg in de buitenbezigtingen”, Deel IIA (1909), blz. 137.

¹⁰ „The End of the Tether”, (herdruk 1948), blz. 277.

our property" nog niet zo „dim eyed" zijn „as to miss in the befogged respectability of their newspapers the intelligence of various native risings in the Eastern Archipelago".¹¹ Lang voordat Marie van Zeggelen „Din en Aroe", of Friedericy „Bontorio" dan wel Madelon Lulofs „Tjoet Nja Din" als mensen genoeg de moeite waard vonden om hun namen in de titels van hun boeken voorop te zetten, laat Conrad de titelheld uit de eerste der „Tales of Unrest", de Boeginees Karaing (Karaeng) verhalen doen over „inter-islands politics", „native Courts", „European Settlements" en de verbroken „alliance of the four States of Wajo" — een bondgenootschap dus en niet een federatie of federatief bestuursstelsel.¹²

Geheel in het beeld van een volkenrechtelijk of internationaal politiek verdeelde wereld van eilanden en staten geregeerd door Indonesische heersers en vorsten, past de aanduiding van de Gouverneur Generaal als de Ruler of de Radja van wat Nederlands-Indische wetgeving en rechtspraak en rechtswetenschap zelf toen ook wel een rijk of staat noemden.¹³ Die witte heerser zetelt „down in Batavia", van Borneo uit en door Indonesisch gekleurde brillen bezien. Door de vrijmoedige „voorogen" van Karaing — „anteojos" heten brillen in het Spaans — bekijkt Conrad Java als het enige eiland kennelijk, waar „every man you meet is a slave" en waar ook de „chiefs . . . were no better than slaves" — waar geen woord Spaans bij is. Dat het ook dáár anders is geweest laat Conrad door Jörgenson, een der hoofdfiguren uit „The Rescue" getuigen, die Sentot nog heeft meegemaakt „when he was King of the South Shore of Java". Op Sumatra zag hij „every battle fought in the Battak country — and I saw the Dutch run; I was at the taking of Singal and escaped. I was the white man who advised the chiefs of Manangkabo".

Toch maakte in deze laatste in Indonesië spelende roman, in 1898 begonnen en eerst in 1920 afgemaakt, de eigentijdse kijk met eigen ogen plaats voor de visie van anderen op een verderaf liggend verleden, waar hij gewaagt van „all those piratical movements on a large scale which, during the first half of the last century, affected the fate of

¹¹ „Tales of Unrest" (1947), blz. 3.

¹² „Tales of Unrest", blz. 13, 14 en 28; en J. Noorduyn, „Een achttiende-eeuwse kroniek van Wadjo" (diss., Leiden 1955), blz. 44, 64 en stelling IV, waarin hij sceptisch staat tegenover de opvatting dat hier van een federatie sprake zou zijn — en terecht.

¹³ Zie hiervoor uitvoeriger mijn opstel „Conflictenrecht van de Nederlands-Indische staat in internationaalrechtelijke zetting" in Bijdr., Taal-, Land-, en Volkenkunde, Deel 115 (1959), blz. 1—39.

more than one native dynasty and, for a few years at least, seriously endangered the Dutch rule in the East".¹⁴ De afstand tot de tijd en de afstand van de wereld, waarin hij zijn zeereizen maakte, die hem in Indonesië brachten, hebben in 1920 kennelijk ook de jaren van de vestiging van het Nederlands gezag op verdere afstand van hem gebracht. Maar nergens is er sprake van een drie eeuwen lange of driehonderdvijftigjarige Nederlandse overheersing in of over de archipel en zelfs niet over Java. Waar zou hij de befaamde geschiedvisie immers ook vandaan kunnen hebben gehaald? In de twintiger jaren zal men haar immers noch bij Kielstra, noch bij Colenbrander, noch bij van Hulstijn noch zelfs bij Stapel aantreffen.

In 1931 echter zal een katholieke en ethische hoogleraar, Brom, van „drie eeuwen koloniale bezetting” gewagen, waarna Nederland begon „zich Java geestelijk eigen te maken”.¹⁵

Weer enige jaren later zal een calvinistische en conservatieve gouverneur-generaal, de Jonge, aan Bruce Lockhart, die o.a. „in quest of Conrad” in Nederlands-Indië reisde, zeggen „I always preface my remarks to the nationalists with one sentence: We Dutch have been here for three hundred years; we shall remain here for another three hundred”.¹⁶

En nog weer enige jaren later zal de politiek en godsdienstig niet uitgesproken, waarschijnlijk liberaal-humanistische Stapel met de historische kaart in de „Atlas van Tropisch Nederland” uit 1938 de bekende geschiedmythe over de duur en omvang van het Nederlandse nominale en werkelijke gezag in Indonesië met de voor die tijd meest dragende zuil van zijn geschiedkundige kennis wel niet volledig schragen, doch wel komen stutten. Hij komt daarbij overigens in merkwaardige tegenspraak tot de in zijn „Leerboek der geschiedenis van Nederlandsch-Indië” uit 1936 nog opgenomen kaart over de Nederlandse bezittingen omstreeks 1830, waarop behoudens enkele plaatsen en kleinere eilanden waar het Nederlandse oppergezag wordt erkend de Vorstenlanden op Java en alle overige eilanden buiten Java staan aangegeven als „Onafhankelijk gebied”, een term waarvoor in de eerst-

¹⁴ „Tales of Unrest”, blz. 31—32 en verder „The Rescue” (1949), blz. 102 en 68.

¹⁵ Gerard Brom, „Java in onze kunst” (1931), blz. 167. Het is hier niet de plaats om op de groei van de bekende geschiedmythe en de mogelijke oorzaken daarvan nader in te gaan. Ik hoop daarop elders uitvoeriger terug te kunnen komen en volsta hier met de vermelding van enkele pakkende uitspraken uit de dertiger jaren, die bekleed zijn met het gezag van de toga van den hoogleraar of met de autoriteit van het tenue van den Gouverneur Generaal:

¹⁶ E. du Perron, „Indies memorandum” (1946), blz. 204 e.v.

bedoelde kaart in geen enkele streek bij geen enkel jaartal meer plaats is!¹⁷

Nog in Conrad's tijd echter ontbrak voor dit gesocialiseerde geschied-verhaal het reëel-historische fundament, waardoor thans dit, overigens zo imposante, ideeënbouwsel aandoet als een andere „Almayer's Folly” in het oerwoud der geschiedenis van Indonesië.¹⁸

II.

Conrad, die in 1887 vijf reizen heeft gemaakt tussen Singapore en Oost-Borneo, waarbij hij ook in Bandjarmasin, Balikpapan, Pulau Laut en West-Celebes is geweest, kan geen K.P.M. schip gezien hebben, want de K.P.M. is eerst in 1888 opgericht en haar eerste schip kwam eerst in 1891 in de vaart. Hij heeft misschien wel weet gehad van de schepen van haar in wezen Engelse voorgangster de N.I.S.M. of later wel van één van beide gehoord, want in „The End of the Tether” uit 1902 spreekt hij van de „mail boats of the subsidized company, calling on the veriest clusters of palm-thatched hovels along the coast”, die Batu Beru echter nog niet aandoen, zo klein en onbelangrijk is het dan nog.¹⁹ Ook van aardolie is er geen zweem in zijn werk te ruiken en ook weer terecht, want de bekende concessie „Louise” die Menten van de Sultan

¹⁷ Zie A. J. Eykman en Dr. F. W. Stapel „Leerboek der geschiedenis van Nederlandsch-Indië” (8ste druk 1936), blz. 159. Voor een uitvoeriger critiek op de atlas-kaart en speciaal op de opvatting, dat Speelman reeds in 1667 „Zuid Celebes aan den Nederlandschen Staat” (nog wel!) zou hebben „toegevoegd”, zie mijn opstellen „Veronachtzaamde uitspraken”, „Onafhankelijke rijken, vorsten en larden in Indonesië tussen 1850 en 1910”, „Uit het stof van een beeldenstorm” en „Een cadens van Colijn”, in het tijdschrift „Indonesië” resp., 8ste Jaargang (1955), blz. 20, 9e Jaargang (1956), blz. 292 en 436—439 en 10e Jaargang (1957), blz. 255. Het verbaast niet, dat ook bij buitenlandse geleerden deze mythe nog steeds opgeld doet getuige, zeer recent, Benjamin en Jean Higgins, die in „Foreign Affairs”, Vol. 37, No. 1 (1958) als buiksprekers optreden voor Indonesiërs, die zij laten gewagen over „three centuries of rule” van Holland in Indonesië (blz. 163). Maar het verwondert toch wel, even recent, Ir. P. Telder in „Terdege ter discussie. Vraagstukken betreffende de verhouding Nederland-Indonesië-Nieuw Guinea” (1958) te horen klagen over „ons driehonderdjarig bestuur”, dat in 1950 maar 70 Indonesische ingenieurs had achtergelaten (blz. 41). Ook bij B. V. A. Röling vindt men in diens werk „Nieuw Guinea als wereldprobleem” (1958) nog die zelfde geschiedvoorstelling als hij de lezer uitnodigt zich voor te stellen „Als Nederland in de 16e eeuw zou zijn ontdekt door Japan, drie eeuwen zou zijn overheerst” (bz. 98—99).

¹⁸ „Almayer's Folly” is de naam door Nederlandse marineofficieren gegeven aan het door Almayer in de rimboe gebouwde, groots opgezette maar nooit voltooide en later vervallen huis.

¹⁹ „The End of the Tether”, blz. 278.

van Kutai verwierf dateert van 1889; de oprichting van de Koninklijke van 1890; de eerste verzending van benzine van 1901 en de oprichting van de B.P.M. van 1907. Van steenkool is sprake op het eiland Samburan uit de roman „Victory”, maar de ontginning is er mislukt, zoals die ontginning in werkelijkheid tijdelijk mislukt was op Pulu Laut, dat Conrad, getuige „A Personal Record”, uit eigen ervaring kende.

Karaing vertelt hoe hij op zijn zwerftochten de Hollanders in Deli tabak heeft zien planten „on conquered plains” en de eenzame van Wijk doet dat in het zojuist genoemde Batu Beru vóórdát het een centrum wordt van „a prosperous tobacco growing district”. Over de voor Sumatra's Oostkust zo mogelijk nog karakteristieker oliepalmcultuur rept Conrad niet en begrijpelijk alweer, want de eerste ondernemingsaanplant van oliepalmen dateert van 1910. Van gutta pertja vindt men wel gesproken maar van echte rubbercultuur ontwaart men nergens iets en ook dat is te vatten, indien men weet dat de ondernemingscultuur van dat product op Sumatra eerst in 1903, op Java eerst in 1906 begonnen is. Dat Java mag in Conrad's tijd al op de befaamde kurk van zijn niet minder befaamde suikerindustrie dobberen, de economie van Indonesië drijft tegen het einde der vorige eeuw bepaald nog niet op petroleum en rubber, „two commodities for which until fifty years ago the world had found very little use”, zoals Irwin in 1955 terecht schrijft.²⁰

Negatief brengt Conrad zo in herinnering wat in economisch historische beschouwingen dikwijls zo positief vergeten wordt, zodat men uit de Winkler Prins Encyclopaedie moet halen — zoals hier gedaan is — wat men bij Gonggrijp of Wertheim niet zo direct vinden kan.

Er blijkt ook allerlei buitenlands geld in Conrad's archipel te circuleren, wat ook weer juist gezien is, want tot 1904 zijn in Atjeh, tot 1906 ter Westkust van Borneo, tot 1908 ter Oostkust van Sumatra en tot in volgende jaren nog in Tapanuli, Djambi, Indragiri en het vasteland van Riouw tot zeven soorten dollarmunten in omloop geweest.²¹

Het is ook de Engelse handelsvlag, die hier dan het meest boven de zeeën te zien is. Daarvan is de Engelsman Tom Lingard, een ware Radja Laut, de geromantiseerde verpersoonlijking, die men in Conrad's eerste boek in zijn ouderdom ontmoet en in zijn hier het laatst genoemde werk in zijn jeugd, zoals Korzeniowski hem waarschijnlijk in

²⁰ G. W. Irwin, „Nineteenth Century Borneo: A Study in Diplomatic Rivalry”, *Verhand. Kon. Inst. Taal-, Land-, en Volkenkunde*, Deel XV (1955), blz. 216.

²¹ Zie G. Vissering in het onder leiding van H. Colijn tot stand gekomen verzamelswerk „Nederlandsch-Indië”, Tweede Deel (tweede druk, 1913), blz. 242—247.

werkelijkheid als James Lingard in Berau ontmoet heeft of daar van hem moet hebben gehoord.²² De handel over zee van en naar de eilanden buiten Java beweegt zich in de archipel om Singapore en Makassar als haar brandpunten, waarbij ter opfrissing van ons historisch geheugen moge dienen, dat ook Makassar tot in het begin van deze eeuw een vrijhaven was. Cowan heeft zo juist vorig jaar in een knappe rede er op gewezen, dat tot omstreeks 1920 „the trade of most of the outer islands was channelled, not through Batavia, but through Singapore, and most of it was in non-Dutch hands”,²³ — in Sambir zelfs in Arabische handen — wat wel enige brekage veroorzaakt aan het beeld van een economisch één en groot Nederlands-Indië, door Batavia beheerst.

Die handel, bedreven tussen eilanden waar dan dus nog geen westerse landbouw- of mijnbouw-ondernemingen te ontwaren zijn en die in 1887 grotendeels nog buiten het tolgebied van Nederlands-Indië liggen — zoals uit de Indische Tariefwet van 1873 en de staatsbladen die haar werkingssfeer uitbreiden blijkt — haalt daar hoogwaardige marktproducten vandaan of hoopt dat te doen: goud en diamanten, rottan en bijenwas, peper en eetbare vogelnestjes, gutta pertja, parelschelpen en damar, waartegenover in Conrad's werken dan vooral textiel, geweren en ammunitie werden ingevoerd — en niet te vergeten de Balische pony, die Korzeniowski aan A. L. Mayer, Ohlmeyer of Olmeyer had af te leveren, wat hem in contact bracht met de man, waarvan hij later zou getuigen: „If I had not got to know Almayer pretty well, it is almost certain there would never have been a line of mine in print”.²⁴ Die import van oorlogsmateriaal lijkt ook weer heel wat waarschijnlijker dan op het eerste gezicht mag toeschijnen, als men bij

²² Mr. P. L. Wery vond de dubbele aar in een rijstveld toen hij in „Een halve eeuw Paketvaart” (1941), ontdekte dat een zekere James Lingard voorkomt in een rapport uit het K.P.M. archief over Berau uit 1892 (blz. 292, noot 1). Ik ben hem ten zeerste dankbaar voor deze vondst, vooral ook omdat uit een ander op dezelfde bladzijde in dezelfde noot vermeld K.P.M. rapport uit 1893 blijkt, dat Almayer in werkelijkheid „Olmeyer” zou hebben geheten; toen reeds 13 jaren in Berau woonde en „feitelijk het hoofd van het landschap” was want: „De sultans raadplegen hem in alle aangelegenheden”.

²³ C. D. Cowan, „Indonesia and the Commonwealth in South-East Asia. A re-appraisal”, in het tijdschrift „International Affairs”, Vol. 34, No. 4 (1958), blz. 457.

²⁴ „A Personal Record” (1950), blz. 87; over de ontmoeting met de Radja van Donggala; blz. 75 e.v.v. In „Een halve eeuw Paketvaart” wordt Almayer ook „Olmeyer” genoemd (blz. 292) en de schrijver J. C. Westerman meent, dat hij geen Nederlander was. Het zal de moeite waard zijn naar e.e.a. een dieper onderzoek in te stellen, dat alleen in Nederland zal kunnen worden verricht.

nader toezien uit Colijn's befaamde nota ervaart hoe in 1907 op een zo buiten het grote scheepvaart- en handelsverkeer gelegen eiland als Sumbawa „een menigte vuurwapenen” buit werd gemaakt, of als men bij Colenbrander leest hoe de wapeninvoer in Zuid-Celebes via Pare Pare het binnenland bereikte.²⁵

Van een tropisch koloniale of dualistische economie is buiten Java en enkele streken op Sumatra omstreeks 1900 dus weinig te bekennen en als Boeke in zijn dissertatie van 1910 het probleem van die economie stelt, ontleent hij zijn materiaal ter illustratie daarvan dan ook in hoofdzaak aan Java. Burger en Prajudi hebben in hun recente boek over „Sedjarah sosiologis ekonomis dari Indonesia” dus gelijk, wanneer zij tot 1900 Indonesië buiten Java verdeeld zien over een aantal Indonesische staatjes, waarin zij de toestanden in economisch opzicht nog niet noemenswaard veranderd vinden.²⁶ Wie de wereld buiten Java niet alleen maar als „Indonesia lainnja” ziet — zoals de economische statistieken wel zeggen — zal goed doen deze dualiteit tot in het begin van deze eeuw in de economische geschiedenis van Indonesië in zijn geheel goed te zien en scherp uit te beelden. Eerst wie op de kleine Sunda-eilanden of op Ambon dan wel in het achterland van Makassar is geweest kan zich volledig voorstellen hoe in Conrad's jaren alleen aan de kusten van deze werelden een ephemere, perifere en heterogene handels- en scheepvaart-economie „van blank en bruin” moet hebben bestaan, die even achter die kusten plaats maakte voor een in meer dan één opzicht donkere homogene economie. En dan

²⁵ H. Colijn, „Politiek beleid en bestuurszorg in de buitenbezittingen”, Deel IIA (1909), blz. 128. H. T. Colenbrander „Koloniale Geschiedenis” Deel III (1926), blz. 196 zowel over Pare Pare als over de vrijhaven Makassar.

²⁶ D. H. Burger en Prajudi Atmosudirdjo, „Sedjarah ekonomis sosiologis Indonesia”, Deel I (1957/1958), blz. 279 e.v.v. In deze beschouwingswijze is het klassieke jaar 1870, toen de Agrarische wet werd ingevoerd, alleen voor Java van belang. Geheel terecht, want het Agrarisch Besluit, dat een eerste uitvoering gaf aan die wet werd in zijn gelding beperkt tot Java en Madura. Als men dan in „Perspective of Indonesia”, een „Supplement” van het tijdschrift „Atlantic Monthly” uit 1956 het jaartal 1870 weer tegenkomt in „A chronology of Indonesian history” met de toevoeging „Agrarian Law revised, Indonesia opened to private enterprise” (blz. 72) dan is „Indonesia” hier niet meer dan een groot woord. Maar wat kan men aan historische nauwkeurigheid ook verwachten, indien men in de „Introduction” tot dat speciale nummer Faubion Bowers ziet verklaren, dat de term Indonesia „German-invented” is en dat Joseph Conrad's „novels about Celebes” zouden handelen (blz. 4). Mr. N. Tirtaamidjaja, die mij bij het bijlezen van Conrad's werken over Indonesia ten zeerste hielp, ben ik dankbaar mij ook op dit „Supplement” te hebben geattendeerd.

waren daarnaast nog altijd „the innumerable and little-known islands and the then practically unknown shores of New Guinea” waar handel en vervoer over zee nog geheel in Indonesische handen waren in „every spot where European trade had not penetrated — from Aru to Atjeh, from Sumbawa to Palawan”.²⁷

III.

De grote tweedeling tussen Java en „de rest” is in Conrad’s werken ook nawijsbaar op het gebied van de sociale geschiedenis.

In de eerste werken treden Indonesische mede- en tegenspelers van de in dubbel opzicht vreemde Europese acteurs — Almayer, de „out-cast” Willems, Tuan Jim en Cornelius — in hun volle menselijke waardigheid op, jaren voordat van Vollenhoven in 1919 in zijn „Inleidend woord” tot de tweede druk van „De gouden kris” van Marie van Zeggelen uit 1908 daarvan zou getuigen: „Het wonder van deze bekoorlijke eenvoudige vertelling is, dat zij ons in een ommezien weet te verplaatsen in de inlandsche wereld van Zuid Celebes; zó zelfs, dat, als men in het boek voor het eerst de Hollanders ontmoet, men ze voor zich ziet als vreemdelingen en zich ietwat angstig voelt voor ingrijpen of doortasten hunnerzijds”. In „The Rescue” zijn die angst en de afkeer van de Nederlanders bij Indonesiërs en niet-Nederlandse Europeanen gelijkelijk aan te treffen.

De Indonesische vijanden en vrienden van de Europeanen in Sambir en Patusan en in de „Tales of Unrest” of „The Rescue” zijn echt gezien als vrije, trotse mensen, al naar het uitkomt hard en gevoelig, sluw en eerlijk, dom en begaafd, wild en hoffelijk, „common mortals” kortom, waarvan Conrad in zijn „Author’s Note” voor „Almayer’s Folly” getuigt, dat hij er meer mede sympathiseert dan met engelen of duivels. De zoon van de Balische radja, Almayers enige vriend; Karaing en Arsat uit „Tales of Unrest”; Dain Waris, Lord Jim’s vertrouweling en Hassim en Immada, de vorstelijke Wadjorezen uit „The Rescue” zijn zelfs haast te schoon geschetst. De goeden en de kwaden zijn gelijkelijk in Conrad’s bekende romantiserend realisme getekend, maar vooral de goeden, waaronder ook de donkerhuidige en donkerhartige geliefden van Willems en Jim, zijn gekleurd met een genegenheid, die alle „colour bars” néémt en passeert. Toch worden

²⁷ „The Rescue”, blz. 68.

die barrières reeds dadelijk in de eerste bladzijden van zijn eerste boek duidelijk genoeg onderkend tussen Almayer, zijn halfcaste dochter en zijn in wezen outcast vrouw terwijl men nog in „Victory” een Engelse zeeman kan aantreffen, die „had stumbled on a white man, figuratively and actually white — for Morrison refused to accept the racial whiteness of the Portuguese officials” (blz. 13). Buiten de echte Nederlandse koloniën zijn nog vriendschappen en affecties tussen Indonesiërs en Europeanen als vrije en sociaal gelijkwaardige mensen mogelijk, die op Java en Makassar op zijn minst onwaarschijnlijk lijken, zo niet uitgesloten. Zowel Conrad's Poolse afkomst en Franse opvoeding, als het feit dat hij niet direct tot de koloniale heersers zelf kon worden gerekend en de omstandigheid, dat hij als zeeman niet blijvend verzeild raakte in koloniale toestanden, kunnen helpen verklaren, waarom hij zo objectief en gedistancieerd kon blijven staan tegenover wat zijn fantastisch talent toeliet zo subjectief en geëngageerd te beleven in zijn onvergetelijke figuren, ook de Indonesische. De Buginese kolonisten; de trotse Baliërs; de Badjo's, die geen „country” hebben; — als Conrad zelf —, de Wadjoërs; de Lanunpiraten; de vele radja's, die hij in levenden geest en soms zelfs lijve heeft ontmoet — als de radja van Donggala: zij hebben hem geboeid. Ook Chinezen en Arabieren krijgen bij hem, wel niet het volle pond, maar toch vele onzen menselijke waardigheid mee als Almayer's laatste huisgenoot Jim-Eng, de rijke Arabische groothandelaar Abdulla, baron Axel Heyst's bediende Wang op Samburan en Belarab uit „The Rescue”. Op Samburan en op Java verschimmen de Indonesiërs echter tot eenvoudige mensen en op Java zelfs tot slaven of bedienden, naamloos en „Master” (ndoro) zeggend tot de Europese heren en heersers. Maar hoe ook overheerst, nog in 1920 schrijft hij op de eerste bladzijde van zijn laatste boek over de Indonesiërs in het algemeen „They have kept to this day their love of liberty, their fanatical devotion to their chiefs, their blind fidelity in friendship and hate . . .”.

De blanken en halfblanken in Conrad's oeuvre zijn vóór alles Europeanen en hun afstammelingen. Nederlanders zijn er wel onder, zoals er onder de bevolkingsgroep der Europeanen krachtens Nederlands-Indische wetgeving, rechtspraak en spraakgebruik wel Nederlanders schuil gingen. Maar Almayer is „excited by the sight of European faces, by the sound of European voices” (blz. 35) als hij Nederlandse marine-officiëren ziet en hoort. Onder de Nederlanders in Conrad's boeken zijn alleen Almayer en Willems' hoofdrolspelers. Voor het overige vervullen zij nevenrollen als de ellendige marine-officier Heems-

kirk, die op Freya verliefd is, of zij zijn figuranten als Hudig — een echte, ontmoet in Amsterdam, een gefingeerde in Makassar —, de Jongh, Vinck, van Wijk en Mesman — een onbekende Indische naam. Soms zijn zij niet veel meer dan namen als de ouders van Almayer in Buitenzorg, de firma Tesman (Tideman?) in Surabaja; soms ook zelfs dat niet, als Nederlandse marine-officiëren in Sambir of Makassar, een Nederlandse arts op Ambon, een Nederlandse assistent-resident in Anjer en een dito resident ter Sumatra's Oostkust. Kapitein Lingard, Lord Jim, de vertellers van de levensdrama's van Tuan Jim en Axel Heyst en überhaupt de meeste zeelieden zijn Engelsen. De vrouw van Willems — een buitenechtelijk kind van de Makassaarse Hudig — en haar uitgebreide familie zijn van Indo-Iberische afkomst, da Souza's Cornelius, de Europese tegenspeler van Lord Jim is Indo-Portugees en de man, die Jim opbergt in Patusan is de Beierse vlinderjager en grandseigneur Stein. In „Freya” is de vader van de heldin een Deen Nielsen (of Nelson), haar meid Antonia een Malakka-Portugees; terwijl haar Engelse minnaar een schip heeft van een Peruviaan. In „Victory” is de held van het verhaal de Zweed baron Heyst — een idealist, verrukt van de eilanden, die er de vooruitgang wil bevorderen —, terwijl de anti-held een Duitse hotelhouder Schomberg is. Een Spaanse priester en een Roemeense orchideeënverzamelaar paraisseren naamloos in „An Outcast of the Islands” en in „Victory” dat gedeeltelijk op Java speelt, heeft de leider van een Europees damesorkest, een Duitser, behalve zijn haren ook zijn naam geveerd, want hij noemt zich Zangciacomo, wat geheel past bij de tijd, waarin de Italiaanse operamuziek in Europese kringen hier zo populair was. De vriend van het Engelse echtpaar Travers in „The Rescue” is een Spanjaard, d'Alcazar, en de reeds genoemde Jörgenson is een Noor. „King Tom” Lingard vertelt in dit laatste boek te Ampenan een Franse schipper te hebben meegemaakt, die een rode bloem toegeworpen kreeg door een Balische schone — o, heerlijke romantiek — voor welk feit zij gekrist werd. Er lopen ook wel enkele Amerikanen door deze „European settlements” heen, maar het zijn onbelangrijke, veelal naamloze enkelingen. Dat er in deze „European Settlements” allerlei Europese talen door elkaar worden gesproken spreekt vanzelf. Indonesische, Franse, Duitse, Spaanse en Nederlandse woorden doorkruisen de gesprekken. Het Nederlands staat nog helemaal op de achtergrond en alleen in „Freya”, dat speelt in de tijd van Willem III, wordt de marine-officier Heemskirk het verlangen in de geest gelegd, dat de Deen Nielsen Nederlands had moeten leren omdat hij zijn „living” had gemaakt „in

Dutch dependencies" — de term koloniën wordt ook hier vermeden.²⁸

Een derde sociale trek, die in de boeken opvalt en dus de goede opmerker Conrad moet zijn opgevallen, is het vrijwel ontbreken van Europese vrouwen, wat verklaart hoe de zeelieden uit alle wereldzeeën de liefde met „halfcaste-girls" bedrijven in het Sunda Hotel in Makassar. Bij vele mannen is geen echtgenote te bekennen, bij anderen zijn de vrouwen of geliefden van zuiver Indonesische afkomst als de wederhelften van Almayer, Willems, Stein, Jörgenson en de Hollandse Deliplanter uit „Karaing", dan wel van gemengde huize als de echtgenote van Willems en de tragische „Jewel" van Jim. Conrad moet dit alles opgemerkt of gehoord hebben op zijn reizen in het jaar, waarin het eerste Nederlands-Indische juristencongres het probleem van de gemengde huwelijken behandelde. Er zijn meevallende toevalligheden in de geschiedenis die tekenend zijn, maar het is meer dan toeval, het is kennis van zaken, die Conrad Almayer's vrouw de woorden op de scherpe tong inscherpt, dat zij diens „own Christian wife" is volgens zijn „own Blanda law" (blz. 40).

De dochterloze Conrad gaf Almayer, Hudig, de blinde Omar uit „An Outcast of the Islands", Stein, Cornelius, Lingard, Kapitein Whalley uit „The End of the Tether" en Nielsen (alias Nelson) uit „Freya" elk een in meer dan een opzicht enige dochter of buitenechtelijke dochter mee, maar geen van haar is „volbloed" Hollandse. Slechts mevrouw Vinck, Almayer's Amsterdamse moeder en de gezette, opgewekte Residentesvrouw uit de tabakstreek in „The End of the Tether" schijnen echte Nederlandse vrouwen. De vrouw van Schomberg is een Duitse en Heyst schaakt uit het damesorkest een authentiek Engels meisje, waarmee hij op Samburan dan aan de Diamantbaai samen gaat leven en sterven. De fascinerende Mrs. Travers echter woont hier niet, want zij verblijft in hoofdzaak op Engels „floating territory", temidden van de ondiepten en zandbanken in Straat Karimata, die meer aan de zeeën en de hemelen schijnen toe te behoren dan aan enig land.

Scherp opgemerkt is tenslotte hoe Nederlands beïnvloed Java aan-doet, hoe weinig Nederlands „de rest". In Makassar heeft men Fort

²⁸ „Freya of the Seven Isles" (1947), blz. 175. In I. J. Brugmans' „Geschiedenis van het onderwijs in Nederlandsch-Indië" (1938) kan men lezen hoe een in 1900 door het N.I. Onderwijzers Genootschap gehouden onderzoek uitwees, dat van de tot de Europese lagere scholen toegelaten „Europese" kinderen er 41,5 % helemaal geen Nederlands kenden en 29,3 % slechts weinig. Dit wordt maar zeer gedeeltelijk verklaard uit het feit, dat onder deze leerlingen ook kinderen werden begrepen van wie slechts één der ouders van Europese landaard was (blz. 295).

Rotterdam en in „Freya” wordt wel een Orange Hôtel genoemd, wat aan het Oranje Hotel herinnert, maar het hotel in de eerste werken is toch het Sunda Hotel. In Surabaja is echter een „Netherlands House”, wat aan Hotel der Nederlanden doet denken, zoals de „piaza” van Schomberg’s hotel doet vermoeden, dat Conrad het woord „platje” verkeerd gehoord heeft of juist opzettelijk terug vertaald heeft in een facadistisch barbarisme. Alleen op Java is er een Nederlandse Excellentie; alleen dáár een witte heerser, die in Batavia zetelt; een Plantentuin, die in Buitenzorg gelegen is; een klooster in Semarang, waar de vrouw van Almayer vier jaar lang is opgevoed en een hospitaal, waarin Conrad naar eigen getuigenis in „The Mirror of the Sea” ziek gelegen heeft; terwijl de wegen op Java recht, hard en stoffig zijn en de blanken er in stenen kampongs wonen naar de kijk van Karaing. Kortom de Europeanen op Java leven in Nederlands-Indië; die in Makassar, waar al een hotel en een soos zijn leven op de rand daarvan, met de blik nog daarheen omgewend, maar aan alle kanten omgeven door onafhankelijke „bondgenootschappelijke landen”, waarvan het vlakbij gelegen Goa nog in 1910 door een Landraad te Takalar als buitenland in juridische zin werd aangemerkt. De blanken in Sambir en Patusan, Batu Beru, Pulau Tudjuh — waarvan „Seven Isles” de regelrechte vertaling is — en Samburan leven echter al over de grens van dat Indië met de rug daarnaar toegekeerd, uitziende op inlandse rijken en binnenlanden, die half of geheel onafhankelijk daarbuiten liggen. Van Wijk leeft in zo’n nog onafhankelijk rijkje, voordat de blanken het land zullen overnemen en hij heeft zijn tabaksgronden dan ook regelrecht van de Sultan zelf gekregen. Deze door Bachrach evenmin als de marine-officier Heemskirk vermelde Nederlander is overigens de meest intellectuele figuur, die in Conrad’s archipel leeft. Hij leest Engelse, Duitse en Nederlandse bladen — Times, Graphic en Nieuwe Rotterdamse Courant worden met name genoemd; speelt op zijn in de eenzaamheid meegenomen piano; kleedt zich keurig, zij het wat exotisch, en heeft ook in zijn levensstijl iets bewaard van de correcte „goede Europeaan”, de beste onder de Nederlanders door Conrad getekend.

IV.

Conrad’s historische gegevens zijn uiteraard niet alle even overtuigend. Sentot is geen koning van Java’s zuiderstranden geweest en slechts één onafhankelijke Radja op Bali is wel erg weinig. Dat diens zoon, die met Almayer’s dochter Nina trouwt, Dain Maroola zou hebben geheten is zelfs volstrekt onwaarschijnlijk, al laat de tekst de uitleg

toe, dat de Baliër zich die naam pour besoin de la cause heeft aangeschaft. Andere namen echter wijzen er duidelijk op dat Conrad goed geluisterd heeft. Zo is het Patusan uit „Lord Jim” regelrecht terug te voeren op het op N.W. Borneo gelegen Patusen, genoemd in Irwin's boek, waarin men ook de naam Schomburk zal aantreffen, waarop de naam van de hotelhouder Schomberg geïnspireerd lijkt, alsmede de naam Hassim uit Broenei, die in „The Rescue” gedragen wordt door de Wadjorese vorstenzoon. De Dajaks worden Dyak en de in de 19e eeuw zo gevreesde Lanunpiraten worden de Illunans uit „The Rescue”, terwijl Sambir op Sambu, Sambas, (Tandjung) Sambar aan Straat Karimata of (Pulau) Sambit in de Celebes-zee lijkt terug te grijpen, zoals Singal aan Singkil op Sumatra herinnert en Beru op Berau, of Batu Beru of Batu Bara ter Sumatra's Oostkust schijnt terug te gaan.²⁹ Maar hoe dan ook: één wolkje meer of minder maakt nu eenmaal het klimaat niet uit en men moet eigenlijk Irwin's voortreffelijke boek over negentiende eeuws Borneo in afwisseling lezen met Conrad's hiërgenoemde werken, die in hoofdzaak op of nabij dat Borneo spelen, om echt klimaat te kunnen schieten in de historische atmosfeer.

Die atmosfeer krijgt al stem in de eerste twee woorden van zijn eerste roman: „Kaspar! Makan!” die, hoezeer misschien ook geïnspireerd op de beroemde beginuitroep „Call me Ishmael!” van Melville's „Moby Dick” minstens zoveel sfeer oproepen: een Soeloenese adoptiefdochter van een Engelse Radja Laut spreekt hen uit tot haar Nederlandse man — een indische jongen met een Bijbelse voornaam en een Duits aandoende achternaam en de enige blanke aan de hele oostkust van Borneo — in een cultureel en raciaal gemengde samenleving in een grensgebied, waarin het Maleis lingua franca is en in de onvergelijkelijke omgeving van een klein Indonesisch rijk aan een kuststrook, die meer einde van de zee dan begin van het eiland is. Conrad ziet het zelf min of meer zo, waar hij op de eerste bladzijde van zijn laatste tussen Indonesiërs spelende boek de archipel aanduidt als „Their country of land and water — for the sea was as much their country as the earth of their islands . . .”.

Zich overgevend aan de poëzie der namen, die haast Whitmaniaans aandoet, benadert Conrad de archipel overzee en van zee uit een inter-insulaire route bevarend in duidelijke afwijking van de koers, die de europese letterkunde over Indonesië in het algemeen gevolgd heeft. In

²⁹ Mr. N. Tirtaamidjaja was mede zo vriendelijk mij op al deze aardrijkskundige namen te wijzen, waarvoor de Atlas van Tropisch Nederland (1938) werd geraadpleegd.

de Indische belletrie immers, ook wanneer die zich gaat uitstrekken tot de „Duizend Eilanden”, het „Eiland der demonen” of „De eilanden” tout court leeft men tenslotte in wat „het Land” heette, hoe wonderlijk deze aanduiding van Nederlands-Indië in wetgeving en taalgebruik voor een eilandenwereld ook klinken mag in de oren van buitenlanders. Binnen dat Land concentreerde die belletrie zich dan voornamelijk weer op Java. Buiten Java trokken slechts zeer bepaalde gebieden de belangstelling als Zuid-Celebès, waarover Marie van Zeggelen en Friedericy schreven; als de Molukken, waarover de werken van Maria Dermout, Beb Vuyk en Alberts handelen; als Bali, dat Vicky Baum — in Nederlandse vertaling door du Perron tot die belletrie gerekend — Fabricius en Jef Last tot literaire creaties inspireerde of als Deli, de Bataklanden of Atjeh, waar Madelon Szekely-Lulofs en mevrouw Renes-Boldingh hun stof vandaan haalden en beter bewerkten dan de literatuur bedrijvende heren Delianen of Zentgraaff.³⁰

Bij Conrad echter is Java — overigens „another blessed name”³¹ — maar één eiland onder meer in een archipel — de archipel voor hem — waarbinnen Deli en Dilly op Timor liggen, de Sulu-eilanden en Borneo, en waarbij de Minangkabau en Palembang, Bangka en Muntok, Madura en Lombok, Tondano en Menado, Karimata en Ternate de moeite van het noemen evenzeer waard zijn als Sambir en Batu K(e)ring, Batu Beru en Samburan: Indonesische namen aan zijn fantasie ontsproten, maar overtuigend genoeg van klank.

De Indische belletrie, die zo opvallend weinig door de zeeën van Indonesië heeft gezeild kan, kan Conrad niet meer navolgen, want zij is voor anker moeten gaan liggen nu zij de wind niet meer voldoende mee heeft.

Maar de pas uitgevaren Indonesische literatuur, waarin de scheepsverhalen of de zeepoëzie ook al zo schaars zijn, kan de man uit de wereldliteratuur, wiens werken voor z'n groot deel geïnspireerd zijn op Indonesië, tot voorbeeld en dié inspiratie tot kompas nemen, waarvan hijzelf getuigd heeft toen hij schreef: „The Archipelago has a lasting fascination”.³²

Djakarta, mei 1959..

G. J. RESINK.

³⁰ Zie hierover uitvoeriger mijn essay „De afronding van de Indische belletrie” in het tijdschrift „De Nieuwe Stem”, Jaargang 14, No. 1, (1959), blz. 44—58.

³¹ „Youth”, (herdruk 1948), blz. 36.

³² „Victory” (1948), blz. 65.